

О.С. Будзяк, д-р екон. наук, с.н.с.

**Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
Мінприроди України**

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ТА ЇЇ МІСЦЕ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Екологічна безпека на рубежі ХХІ ст. починає завойовувати одне з провідних місць в національній безпеці України, в якій все більшого значення набувають потенційні загрози і небезпеки щодо розвитку суспільства і довкілля (у загальному споживанні власні ресурси держави становлять 42 % [1]), а також політичні (в останні роки бюджет Міноборони отримував менше затвердженого 2 % рівня ВВП [2], для порівняння, нормою асигнувань на оборону в країнах НАТО є 2,2–2,5 % від ВВП [3]), соціальні (за межею бідності проживає 78 % населення України, кожній десятій сім'ї не вистачає коштів на їжу, а 2/5 населення держави завжди перебувають перед вибором купувати їжу чи витратити кошти на одяг та взуття [4]) та правові заходи, що вживаються для вирішення нагальних питань екологічної безпеки.

Постановка проблеми. Екологічна безпека стає все більш важливим чинником у формуванні внутрішньої та міжнародної політики, впливаючи на міждержавні відносини, що, у свою чергу, вимагає перегляду та переоцінки Україною власних національних інтересів у рамках забезпечення міжнародної екологічної безпеки. Тому до процесу формування екологічної безпеки повинні бути залучені державні та недержавні інституції, які забезпечуватимуть екологічну рівновагу та гарантуватимуть захист навколишнього середовища (у тому числі природних ресурсів) на середню і віддалену перспективу для теперішнього та майбутніх поколінь.

Метою статті є обґрунтування ролі і місця екологобезпечного використання земель в системі національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням екологічної безпеки використання земель України присвячено багато праць науковців, зокрема: Д.С. Добряка, С.О. Осипчука, С.П. Погурельського, В.М. Будзяка, А.Я. Сохничя, І.В. Шевченко, І.І. Устінової, Ю.А. Стельмашука, Подлевської, О. М. та інших. Деякі з науковців розглядають екологічну безпеку землевикористання опираючись на сільськогосподарський аспект [5, 6, 7], інші науковці розглядають через соціально-економічну та

управлінську складові [8, 9]. Також існують підходи до розгляду використання земель через різні механізми її екологізації [10, 11] тощо.

Виклад основного матеріалу. Об'єктами екологічної безпеки є: духовні потреби, цінності та інтереси особи, суспільства і держави, природні ресурси та довкілля як матеріальна основа державного та суспільного розвитку. Суб'єктами екологічної безпеки є індивідуум, суспільство, держава, біосфера.

Створення організаційно-економічного механізму екологічної безпеки передбачає задоволення екологічних вимог суб'єктів екосистеми. Екологічна безпека повинна стати пріоритетом серед інших складових національної безпеки. Нині у системі національної безпеки екологічна безпека посідає вищий рівень національного інтересу та розглядається в розрізі таких складових: 1) нераціональне, виснажливе використання природних як невідновлюваних, так і відновлюваних ресурсів; 2) забруднення навколишнього середовища; 3) утилізація токсичних і екологічно небезпечних відходів; 4) надзвичайні ситуації: природного, соціально-політичного, техногенного та воєнного характеру; 5) неконтрольоване ввезення екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин; 6) екологічні конфлікти, небезпека тероризму, біологічна зброя; 7) загрози космічного походження; 8) нові екологічні захворювання та геопатогенні зони.

Класифікацію екологічної безпеки проводять за різними критеріями, зокрема за джерелами небезпеки, масштабами впливу, територіально-регіональним принципом тощо (рис. 2).

Екологічна безпека є упередженням екологічної загрози, тому доцільним буде виокремлення критеріїв для визначення ступеня небезпеки [13]. Так, економічні критерії забезпечують сталий довготривалий економічний розвиток економічної системи, а саме: технічні – обмежують виникнення аварій і катастроф; ресурсні – обмежують і регулюють інтенсивність використання відновлюваних і невідновлюваних природних ресурсів; політико-інформаційні – інформують населення щодо потенційно небезпечних технологій та надають доступ до будь-якої інформації щодо цих технологій.

Екологічні критерії обмежують негативний вплив екологічних процесів з метою збереження структурної стійкості екосистем, зокрема біологічні – зберігають біорізноманіття видів; ландшафтні і географічні – обмежують негативний екологічний вплив на водозбірні басейни, ґрунти тощо.

Рис. 1. Структура національної безпеки України

Джерело: розроблено автором.

Соціальні критерії обмежують вплив небезпечних факторів на суспільство: індивідуальні або санітарно-гігієнічні – регулюють вплив негативних факторів на людину; генетичні – обмежують зростання частоти генетичних хвороб у першому або наступних поколіннях та зберігають генофонд; психологічні – відображають ступінь сприйняття чи несприйняття суспільством рівня природно-техногенного ризику; моральні й правові – формують нові моральні категорії і цінності, пов'язані з розумінням необхідності подальшого існування цивілізації.

Рис. 2. Класифікація екологічної безпеки за різними ознаками

Джерело: розроблено автором за даними [12].

Нині основну роль критеріїв безпеки виконують норми, правила, регламенти, індикатори, які обмежують ступінь впливу деструктивних

факторів (загроз) на стан довкілля та суспільства. Небезпечні для людини і навколишнього середовища фактори (загрози) умовно поділяють на: екологічні, військові, соціально-економічні та техногенні, оскільки виокремити вплив кожного неможливо. Необхідно враховувати взаємовплив загрозливих факторів один на одного та комплексно підходити до їх вивчення. При цьому основним індикатором рівня "безпеки" мають бути показники якості навколишнього та природного середовища, здоров'я людей та їх добробут.

Найзагрозливіші екологічні фактори зумовлені причинами природного характеру, зокрема несприятливими природно-кліматичними умовами: стихійними лихами, катастрофами; функціональними характеристиками ґрунту, води, атмосфери та екосистеми в цілому тощо. Соціально-економічні найбільш загрозливі фактори мають соціальний, економічний, психологічний характер – це якість життя, тривалість життя, освіта, матеріальне забезпечення; рівень бідності тощо.

Техногенно-антропогенні найбільш загрозливі фактори пов'язані з господарською діяльністю людей, зокрема забрудненням навколишнього середовища відходами господарської діяльності; необґрунтованим порушенням природних екосистем; надмірним використанням природних ресурсів.

Військові найбільш загрозливі фактори пов'язані з перевезенням матеріалів та обладнання військового призначення, випробовуванням зброї і її знищенням, функціонуванням військових об'єктів та діяльністю військової промисловості у цілому.

Нині причиною виникнення найзагрозливіших факторів є неправильний і несправедливий перерозподіл природних ресурсів на різних ієрархічних рівнях, а отже, екологічну безпеку доцільно розглядати в глобальних, регіональних, локальних вимірах, а також в умовно точкових межах ще й тому, що фактично екологічна безпека охоплює геосистеми (екосистеми) різного рівня, починаючи від біо- та агроценозів і закінчуючи біосферою загалом. Як правило, загрози глобального та частково регіонального рівнів мають зовнішній характер, а регіонального та локального рівнів – внутрішній.

Екологічні загрози зовнішнього характеру за масштабами впливу можуть перевищувати наслідки загроз внутрішнього характеру. Транскордонні переміщення забруднюючих речовин супроводжуються значними екологічними і економічними збитками, збільшенням техногенного навантаження на екосистему держави та появою різних епідемій і хвороб. Проте екологічні загрози можуть мати і навмисний характер. Так, на територію України під різним видом продукції чи

сировини завозять різного роду токсичні та радіоактивні відходи для захоронення, застарілу техніку та технології, розміщують екологічно небезпечні підприємства промисловості тощо, перетворюючи Україну на "загальноєвропейський смітник". Нині така ситуація, при відсутності дієвої системи регулювання та контролю за перенесенням чи ввезенням у будь-яких формах відходів загрожує національній безпеці держави в екологічній сфері.

Відомо, що навіть невелике відхилення якості земель від норми може стати загрозою для людини чи інших живих істот. У ряді регіонів України таке відхилення в якісному стані земель, у результаті надмірно інтенсивного їх використання, почало досягати значних розмірів, а в деяких випадках й оцінюватися як "екологічна катастрофа". Кількісною величиною виміру загрози є ризику, які включають два моменти, імовірність появи загроз та величину збитку. Нині наявні загрози та збитки від нераціонального використання земель потребують розробок та обґрунтування програм управління ризиками, спрямованих на забезпечення екологічно безпечного використання земель. Головним елементом управління є процес оптимального залучення земельних ресурсів у використання з метою зниження різних видів ризику та досягнення рівня безпеки.

Незалежно від форм власності та існуючих економічних, соціальних та ринкових умов усі суб'єкти використання землі повинні піклуватися про землю. На землях, задіяних у господарське використання, слід здійснювати раціональну організацію території, впроваджувати заходи щодо захисту від ерозії, забруднення, вторинного засолення, підтоплення тощо, розміщувати нові і реконструйовані об'єкти, будівлі та споруди з використанням нових малонебезпечних та екологічно чистих технологій. На землях, що підлягають особливому використанню та охороні, мають бути встановлені зони санітарної охорони, в яких забороняється діяльність, що призводить до якісних змін природних, оздоровчих, рекреаційних, лікувальних властивостей. У свою чергу, держава повинна вживати заходів політичного, правового, економічного чи іншого характеру, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки використання землі в інтересах природи, людей, суспільства.

Нині Верховною Радою України ухвалено "Основні напрями державної політики України в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки", а також доопрацьовується "Закон про екологічну природно-техногенну безпеку", що дає підстави вважати фактично завершеною розробку правових засад екологічної безпеки держави та дозволяє

виокремити, у галузі екологічної безпеки ті пріоритетні завдання, які тією чи іншою мірою торкаються і питань безпеки використання земель у напрямках:

- розробки систем управління відходами згідно з міжнародними стандартами та нормативами (введення системи інтегрованих дозволів на викиди і скиди забруднюючих речовин, розміщення відходів; підвищення рівня хімічної безпеки; інвентаризація місць розміщення небезпечних відходів, непридатних та заборонених до використання пестицидів із забезпеченням у подальшому їх переробки та утилізації, а також приведення у відповідність до європейської практики системи збирання, заготівлі та утилізації побутових відходів);

- посилення державного контролю (розробка методик визначення розмірів відшкодування заподіяних збитків державі внаслідок недотримання вимог природоохоронного законодавства України та розробка методик визначення розмірів відшкодування при викидах наднормативних забруднень у навколишнє середовище, а також впровадження нормативів збору за шкідливий акустичний вплив на довкілля та його порядок; розширення бази екологічного оподаткування);

- удосконалення нормативно-правової бази в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального використання земельних ресурсів, а також формування нормативно-правової бази щодо продажу квот на викиди парникових газів відповідно до положень Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН з питань зміни клімату;

- розробки та узгодження національних стандартів як системи екологічного управління, так і стандартів у сфері охорони навколишнього середовища відповідно до міжнародних та європейських стандартів;

- розробки проектів зі створення нових та розширення існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду (розвиток екомережі; відновлення морських екосистем; охорона і збереження морського біотичного і ландшафтного різноманіття; вжиття заходів щодо зменшення рівня забруднення Чорного і Азовського морів; вдосконалення порядку створення територій і об'єктів природно-заповідного фонду та вимог щодо дотримання режиму заповідності; покращення системи економічного стимулювання щодо розвитку природно-заповідної справи);

- упровадження державної системи моніторингу довкілля та моніторингу земель на базі комплексної автоматизованої системи регіонального та державного рівнів;

- невиснажливого використання та охорони земель: реабілітація радіоактивно- та техногенно забруднених земель, підтримка екологічно безпечного стану земель у зоні відчуження і у зоні обов'язкового

відселення; розробка еколого-економічних критеріїв екологобезпечного стану земель та узгодження національних вимог щодо стану земель з міжнародними та європейськими стандартами; розробка та впровадження новітніх технологій щодо запобігання впливу зсувів ґрунту й інших небезпечних чинників та нормалізація параметрів навколишнього середовища; розробка економічного механізму екологобезпечного використання земель і запровадження екологічної сертифікації земель.

Таким чином, забезпечення відповідного рівня національної безпеки стає все складнішим завданням через суттєві деструктивні зрушення у сфері використання земельного фонду держави. Адже національна безпека повинна передбачати збалансовану взаємодію всіх систем середовища існування громадян України, які відповідають їх потребам, з одного боку, збереженням потенціалу цих систем, їх здатності до саморегулювання – з іншого. Екстенсивне використання земель в Україні все більше набирає обертів, що при нормативно-правовій неврегульованості багатьох важливих земельних питань у ринкових умовах може стати непередбачуваною загрозою для їх стану та якості.

Бібліографічний список: 1. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/rozdil/rozd11.htm>. 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rss.novostimira.com/n_1499838.html. 3. Перелік видатків державного бюджету на потреби оборони // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-works.com.ua/all/econimichna.../46.html>. 4. Підсумковий моніторинг розвитку соціальної сфери України за 2010 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cpsr.org.ua/index.php?...2010...2010> 5. Добряк Д.С. Проблеми екологізації землекористування / Д.С. Добряк, С.О. Осипчук, С.П. Погурельський // Землевпорядкування. – 2001. – № 2. – С. 31–36. 6. Будзяк В.М. Екологізація землекористування / В.М. Будзяк, О.С. Будзяк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2012. – № 4. – С. 34–37. 7. Сохнич А.Я. Екологічні аспекти землекористування / А.Я. Сохнич. – Львів: НВФ "Українські технології", 1998. – 44 с. 8. Шевченко І.В. Соціально-економічні проблеми екологічної безпеки: [монографія] / І.В. Шевченко. – К.: ВГЛ "Обрій", 2009. – 194 с. 9. Устінова І.І. Щодо теоретичних засад екологічно безпечного управління розвитком територій / І.І. Устінова // Містобудування та територіальне планування: [наук.-техн. зб.]. – К.: КНУБА, 2007. – Вип. 28. – С. 332–337. 10. Стельмащук Ю.А. Механізми екологізації сільськогосподарського землекористування /

Ю.А. Стельмашук // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 2. – С. 140-143. 11. Подлевська О.М. Удосконалення механізму екологобезпечного землекористування / О.М. Подлевська // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: збірник тез доповідей Одинадцятої щорічної Всеукраїнської наук. конф., 20-21 квітня 2011 р., Суми, Ч.2 / відп. за вип. О.М. Теліженко. – Суми: СумДУ, 2011. – С. 67–71. 12. Види екологічної безпеки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/law/getman_ekoru/part7/702.htm. 13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/Kachin/1-2.htm>.

Будзяк О.С. Экологическая безопасность использования земель и ее роль в системе национальной безопасности. Стаття посвящена обоснованию единой системы национальной экологической безопасности. Установлено место и роль в этой системе экологобезопасного использование земель. Обоснованы критерии экологически безопасного использованные земель.

Budzak O. Ecological safety of the use of earths and its role in the system of national safety. The Article is devoted the ground of the single system of national ecological safety. A place and role is set in this system ekologobezopasnogo the use of earths. Criteria are grounded ecologically safe used earths.